

חוברת לימוד והגות

בראשית

12 שאלות לשיחה סביב שולחן השבת

שתיים־עשרה שאלות מתוך שיעורו של הרב רפאל בניזרי "בראשית:
ראשית הבריאה": מה משנה עצם הרעיון של ראשית, מדוע התורה
נפתחת בבי"ת, ומדוע רצה הקב"ה בעולם שאינו גמור. ועד השבת,
שנתקדשה לאנושות כולה.

הרב רפאל בניזרי

תוכן הנושאים

נושאים להגות ושאלות לשיחה סביב שולחן פרשת בראשית

01	ראשית, ומכאן — תכלית
02	מדוע אין התורה פותחת באות הראשונה?
03	מדוע שמו של הקב"ה בלשון רבים?
04	שישה דברים קדמו לבריאה
05	התשובה לפני החטא
06	ששה ימים, ששה חושים
07	שלושה ימים של עמידה, שלושה ימים של תנועה
08	האומה השבעים ואחת
09	"והארץ היתה תהו" – מדוע עולם פגום מלכתחילה?
10	מקרא: כתוב הקורא לקריאתו
11	החפץ הראשון של האנושות היה בגד
12	השבת של האנושות כולה

הצגה

הרב פותח את לימוד בראשית בסירוב: לא ידון בגיל העולם ולא בדרך שבה נעשה היקום. הכתוב אומר ששה ימים, ודי בכך. מה שחשוב טמון במילה אחת: "בראשית".

השאלה

מדוע האמונה היהודית נשענת קודם כל על הרעיון שהייתה ראשית — עוד לפני האמונה בה?

התשובה

"בראשית ברא אלוקים" (בראשית א, א): כנגד הראשית עומדת תכלית.

כל יסוד האמונה היהודית נשען על העיקרון הזה. אם נאמר שהעולם הוא פרי מקרה ושל התפתחות שיצאה מ"מפץ גדול" שבקושי נוכל לנתח, הרי שגם אנו עצמנו פרי של מקרה שאין לנו שליטה עליו, נתונים לחוקי הטבע בלי יכולת לצאת מהם.

לכן אין התורה דורשת להאמין בה' כל עוד לא קיבלנו את עקרון הראשית. אם יש ראשית, יש רצון, יש בחירה חופשית. כשאני מחליט לעשות דבר, אני מבטא את רצוני ונושא באחריותי; כחוליה פשוטה בשרשרת אירועים שאינני שולט בה — לעולם לא הייתי יכול.

ובכל זאת אין הרב דוחה את ההתפתחות: היא מתקבלת על הדעת רק בתוך הבריאה הזאת, ולא במקומה.

מסקנת הרב

לומר שיש ראשית פירושו לומר שיש תכלית, שיש באמת מטרה: להיסטוריה יש משמעות.

לקח לשולחן

מה בחיי משפחתנו התחיל התחלה אמיתית ורצויה — נישואים, השתקעות, החלטה? ולאילו מטרה ההתחלה הזאת עדיין מחייבת אותנו היום?

מדוע אין התורה פותחת באות הראשונה?

הצגה

המילה הראשונה בתורה נפתחת בבי"ת, האות השנייה באלף־בית. והאל"ף — היא כאותו גלגל המסתובב ומבטא את תנועת הבריאה עצמה. ובכל זאת, כל הספרים פותחים בדף ב'.

השאלה

אם האל"ף מבטאת את האחדות, מדוע סיפור הראשית נפתח באות של השניים — ומה היינו מפסידים אילו פתחנו באחד?

התשובה

"בראשית ברא אלוקים" (בראשית א, א): התורה נפתחת בבי"ת.

אין אלף־בית, אומר הרב, המרכז כל כך הרבה מחשבה באות עצמה. האל"ף היא גלגל המסתובב: להיכנס אל הבריאה פירושו להיכנס לתנועה מתמדת שבה כל אחד צריך למלא את תפקידו מבפנים. אבל התורה לא פתחה באל"ף.

שהרי הלשון העברית, כשהיא רוצה לבטא אחדות, הולכת מן השניות אל האחדות. הבי"ת היא השניים: בית נבנה משני אנשים. ושניות זו אינה רק של הזכר והנקבה: העולם הזה והעולם הבא, יצר הטוב ויצר הרע — היא נמצאת בכל מקום. מרגע שהרצון הראשון מחליט לברוא, שוב אין אחדות: יש רק קוטביות.

לכן כל הספרים פותחים בדף ב'. וכך נקראת האינטימיות של בני הזוג עצמה ביאה — המפגש שבו האחד מצטרף אל האחר; וזה עקרון הבית, המשכן, המשפחה.

מסקנת הרב

השניים הם שמביאים אל האחד, ולא האחד מוביל אל השניים.

לקח לשולחן

אנו חולמים על אחדות שתפטור אותנו מן האחר. היכן רצינו הסכמה בלי לעבור דרך המחלוקת — בוגיות, עם ילד, עם שותף? ועם מי אנו עדיין מסרבים להיכנס אל השניים?

הצגה

הפסוק הראשון אינו אומר רק "ה". הוא אומר "אלוקים", ו"אלוקים" הוא לשון רבים. והוזהר עצמו קורא בו שאלה: "אלה מי" — הנה הרבים, ומי?

השאלה

כיצד יכול סיפור אחדות הבורא להיפתח בשם בלשון רבים — ומה משתנה כשהכתוב מצרף אליו את השם האחר?

התשובה

הוזהר: "אלוקים" נקרא "אלה מי"; "אלוקים" בגימטריה "הטבע" (86).

לתרגם "אלוקים" כ"ה" כבר הוא תרגום משובש. המילה היא שאלה על מקור הבריא: מי ברא את כל זה? והשאלה עצמה מחייבת לענות בכוח אחד, ולא בכוחות עליונים רבים. ואם היא בלשון רבים, הרי זה משום שכך מתגלה לנו הבריא, על פניה הרבים.

חכמינו ראו ש"אלוקים" בגימטריה "הטבע": להישאר בהשקפת "אלוקים" בלבד פירושו להישאר בטבע במובנו הגדול, ובמידת הדין והחוק. שהרי בריאת עולם מחייבת חוקים, וחוקי הסיבתיות המנהלים את העולם ברבדיו השונים הם רבים.

להגיע אל האחדות מחייב שלב עליון, שאינו מתגלה בתכנון אלא בהגשמה: ביום שלשם "אלוקים" מצטרף השם הנגזר מפועל ההווייה, נאמר לנו שיש אהבה בבריא הזאת.

מסקנת הרב

אין רק חוקי הסיבתיות: ברגע מסוים הם יכולים להיות מושעים, משום שהאהבה גוברת על כל הדין הגמור הזה.

לקח לשולחן

לעתים רחוקות אנו בלתי צודקים; לעתים קרובות אנו רק צודקים. היכן החלנו את הכלל המדויק במקום שהיה צריך להשעות אותו? ולמי אנו עדיין חייבים השעיה זו?

הצגה

עוד בטרם היה העולם, מונים חכמינו מציאויות שכבר נבראו או כבר נחשבו. יש מהן שנבראו בפועל, ויש שעלו רק במחשבה, נהגו בטרם נבראו. הרב עובר עליהן אחת לאחת.

השאלה

מה כבר היה נחוץ עוד לפני שהיה עולם — ומדוע הגיהנום נמנה ברשימה זו?

התשובה

המדרש שמביא הרב, המפורט במסכת פסחים: מציאויות שקדמו לבריאת העולם.

קודם כול התורה: כשם שכל בית נבנה לפי תוכנית האדריכל, כך הקב"ה חשב את בריאתו ויסד אותה על חוק. אחריה כסא הכבוד: העיקרון שלא להניח לבריאה לגבור על בוראה, היכולת לנהל אותה, לתחום אותה, לעצור אותה. זה השם שדי שאנו קובעים על פתחינו: המזוהה תוחמת את גבולות פעילותנו במרחב מוגדר. זו ההשגחה.

אחר כך גן העדן: העולם הזה אינו גיהנום, כפי שאחרים ראו אותו; איננו כאן כדי לרצות חיים כקללה. החיים אמיתיים, והעולם הזה נותן לאדם את האפשרות להתגלות ולהגשים את עצמו כנברא בצלם אלוהים.

וגם הגיהנום עצמו קדם לבריאה: מגורים שחדלו להיות מקור לרווחה עלולים להפוך לקבר. הטבע נוקם כשאינן מכבדים את חוקיו; יש בטבע עצמו דטרמיניזם של טוב ורע.

מסקנת הרב

העולם הזה אינו מופקר למקרה: משנברא, לא עזב אותו הקב"ה, והוא ממשיך לנהלו.

לקח לשולחן

האם ביתנו מקור לרווחה לכל אחד? ואילו גבולות — אלה שהמזוהה מסמנת על פתחנו — מונעים מאיתנו להיסחף אחר תוכניותינו שלנו?

הצגה

ברשימת המציאויות שקדמו לעולם, שתיים מפתיעות: התשובה, שנצפתה עוד לפני שהיה אדם שיחטא; וישראל, שעלו במחשבה עוד לפני הבריאה שהם נועדו לשרת.

השאלה

מדוע היה צריך להכין את התשובה לפני החטא — ומי קדם, התורה או ישראל?

התשובה

המדרש שמביא הרב: התשובה וישראל נמנים בין מה שקדם לבריאה.

האפשרות לתקן את תעיות האדם, את טעויותיו, נהגתה עוד לפני הבריאה. אסור היה שייגור דינו לעולם בשל החטאים שהוא חוטא: יש בידו לתקן. ועקרון התשובה, מדגיש הרב, הוא להחזיר את העולם אל תוכניתו הראשונה.

גם ישראל קדמו לבריאה, ומשום שקדמו לה, גם אילו חלפה הבריאה, ישראל לא היו חולפים. המילה מציינת כאן את עקרון האדם שבשבילו נברא העולם.

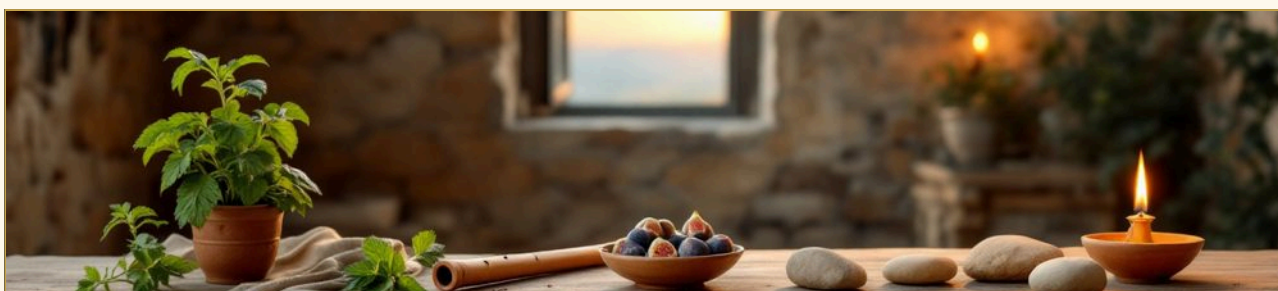
מי קדם למי? הדעות נחלקו: בלי התורה לא היו ישראל קיימים; בלי ישראל לא הייתה לתורה סיבה להתקיים. המחלוקת מתחברת למחלוקת בית שמאי ובית הלל על השמים והארץ, הרוח והחומר. רבי שמעון בר יוחאי הכריע: אי אפשר להפריד בין הבריות הללו, הן שזורות זו בזו, תלויות זו בזו.

מסקנת הרב

אסור היה שהאדם ייגור לעולמים בשל הטעויות שהוא טועה.

לקח לשולחן

האם יש אצלנו מי שחושב שנגזר עליו לעולמים בשל טעות אחת? מה היה צריך כדי "להחזיר את הדברים אל תוכניתם הראשונה" — ומי יכול לעשות את הצעד הראשון?

הצגה

"בראשית" אפשר לקרוא "ברא שית" — ברא שיש: שש קצוות, ששה ימים. הרב עושה מן המספר הזה מפתח, ומוצא אותו במרחב, בקריאת שמע, ועד באדם עצמו.

השאלה

אם אנו חיים את ששת ימי הבריאה דרך חושינו, מהו החוש השישי ששוכחים תמיד למנות?

התשובה

"ברא שית": ברא שש. שש המילים של "שמע ישראל".

אנו חיים את ששת הימים האלה דרך ששת חושינו. בדרך כלל מדברים על חמישה חושים, אבל הרמב"ם, מביא הרב, מונה חוש שישי: האינטואיציה. קורה שרעיון פוקד אותנו, העולה על מה שאנו חווים באותה שעה; יש ידיעה מוקדמת, ולכל אחד יש החוש הזה כפי מדרגתו.

שכן כשם שיש סולם של שמיעה וסולם של ראייה, יש סולם של אינטואיציה. והיא, כשהיא מזדככת, נעשית חוש הנבואה.

השש תואם גם את סביבתנו: ארבע רוחות השמים, ועוד מטה ומעלה. הוא נמצא בשש המילים של "שמע", הצהרת אמונתנו, האומרות את האחדות. והשש הוא המספר היחיד בעשרת המספרים הראשונים שמחלקיו מרכיבים אותו מחדש: אחד, שתיים ושלוש — שש.

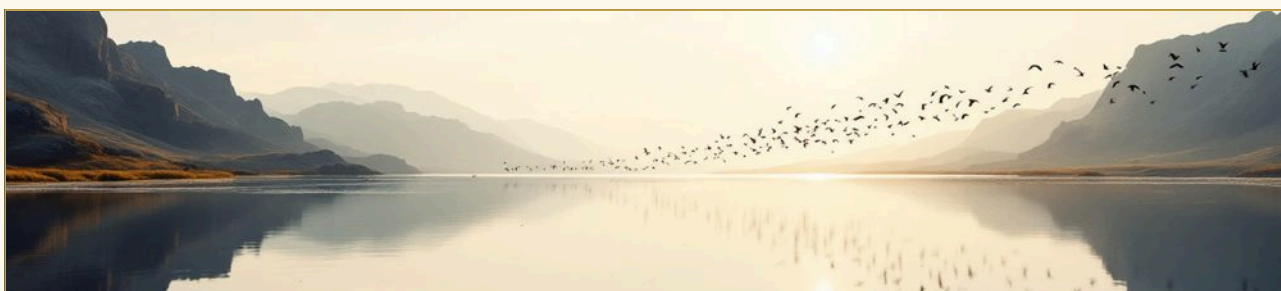
מסקנת הרב

כשם שיש סולם של שמיעה, סולם של ראייה, יש גם סולם של אינטואיציה.

לקח לשולחן

האם כבר "חשנו" דבר לפני שהבנו אותו — החלטה, אדם, סכנה? כיצד לתת מקום, במשפחה, לאינטואיציה של כל אחד, בלי לבח לה ובלי ללכת אחריה בעיניים עצומות?

שלושה ימים של עמידה, שלושה ימים של תנועה

הצגה

ששת הימים אינם דומים זה לזה. הרב מבחין בהם בשני שלבים: תחילה מרחבים המתייצבים בלי להתעורר לחיים, ואחר כך אותם מרחבים עצמם המתחילים לחיות בזכות הברואים השוכנים בהם.

השאלה

מדוע אורו של היום הראשון נעשה "בתנועה" רק ביום הרביעי — והיכן מתחילה הבריאה באמת?

התשובה

"יהי אור" (בראשית א, ג); "יהי מארת ברקיע השמים" (בראשית א, יד).

יש בבריאה שלב סטטי. ביום הראשון האור, שעוד אינו בתנועה: הוא יהיה בתנועה רק ביום הרביעי. ביום השני הבדלת המים התחתונים מן המים העליונים. בשלישי התגלות היבשה.

אחר כך אותם מרחבים מתחילים לחיות, לנוע, בזכות הברואים השוכנים בהם: ביום הרביעי, בחמישי ובשישי.

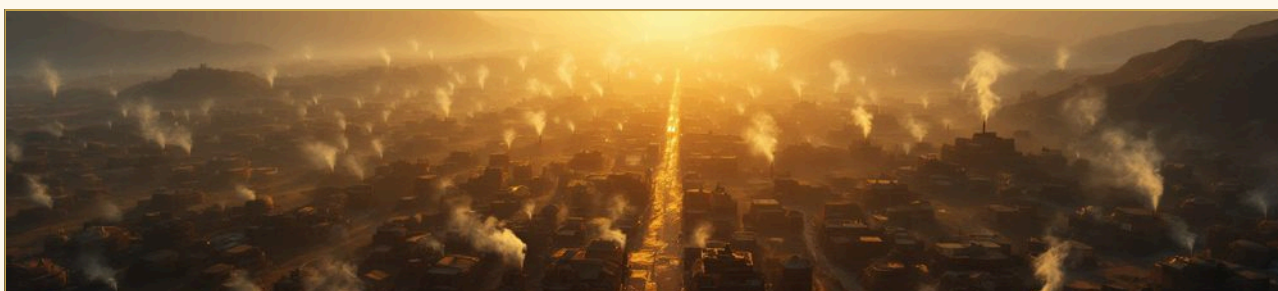
יש שלושה ימים, אומרת הקבלה, הקובעים את השבת, היום השביעי, ושלושה ימים הניזונים מן השבת. לדעת המקובלים, הדברים תופסים את מקומם בתנועת הבריאה רק מן היום הרביעי; ואת שלושת הימים האלה מניעה הקרנתה של השבת.

מסקנת הרב

הבריאה בפועל אינה מתחילה ביום הראשון, אלא מן היום הרביעי.

לקח לשולחן

בתוכניותינו, איזה חלק "עומד" — להכין, לסדר — ואיזה חלק הוא תנועה? האם השבוע שלנו ניזון מן השבת הבאה, או רק מזו שעברה?

הצגה

במילה "בראשית" שומע הרב גם "בית" ו"ראש", ההתחלה. הוא קורא בה מחשבה ראשונה על הבית הזה שהוא האנושות, ועל מקומם של ישראל בתוכו.

השאלה

האם יש לתפוס את האנושות לפי מחשבה אחת — ומהו מקומם של ישראל בין שבעים האומות?

התשובה

"בראשית" נקראת "בית" ו"ראש": המרחב והזמן.

יש מחשבה ראשונה בתכנון הבית הזה שהוא האנושות. "ראש" הוא הזמן; "בית" הוא המרחב: הם נבראים בבת אחת משעה שמעלים על הדעת את הבריאה. אין טעם להפריד את הזמן מן המרחב: כל אחד שלוחו של חברו, והם פועלים יחד.

ו"בראשית" היא גם מבנהו של עם ישראל. גם אם נמנה מיליונים, בפיזורנו בעולם אנו מפוזרים בין שבעים עמים, ואנו כביכול האומה השבעים ואחת.

שכן אין טעם לתפוס את האנושות מנקודת מבט אחת, ממחשבה אחת. יש מקום לריבוי מחשבות ואידאולוגיות — בתנאי שהן מכוונות אל מטרה עליונה, שהן נפגשות ומוצאות את מרכז הכובד המשותף להן.

מסקנת הרב

יש מקום לריבוי מחשבות, לריבוי אידאולוגיות, אבל עליהן לכוון אל מטרה עליונה.

לקח לשולחן

סביב השולחן הזה איננו חושבים כללנו באותו אופן. מהו בכל זאת "מרכז הכובד" המאחד אותנו? האם אנו יודעים לקרוא לו בשם?

"והארץ היתה תהו" – מדוע עולם פגום מלכתחילה?

הצגה

הפסוק הראשון מכריז על השמים והארץ: אידיאל הבריאה, במשפט אחד. השני מפרק הכול: "והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום".

השאלה

מדוע הקב"ה, שהיה בידו הכול, סירב לחת לנו עולם מושלם — ומה היה נותר לאדם לעשות בעולם גמור?

התשובה

"בראשית ברא אלוקים": סופי התיבות יוצרים "אמת"; "אשר ברא אלוקים לעשות" (בראשית ב, ג).

אילו נתן לנו ה' עולם מושלם, לא הייתה לנו כל זכות, לא היה לנו מה לעשות בו, לא היינו יכולים לא לפרוח ולא להוכיח את יכולותינו. הבריאה מעידה על רצון באי־שלמות. משום כך סופי שלוש המילים הראשונות יוצרים "אמת" — אבל אמת שאינה בסדר האידיאלי; ובסוף הסיפור, ב"אשר ברא אלוקים לעשות", נקראים סופי התיבות בכיוון ההפוך. העולם נמסר לאדם עם המשימה הזאת.

התהוה הזה הוא הארץ על ארבעת יסודותיה, הנושאת גם ארבע מלכויות גדולות — בבל, מדי, יוון ואדום — הבאות זו אחר זו במרוץ אל השליטה. אבל בתוך האי־סדר הזה יש סדר: "יהי אור". "אור" בגימטריה 207, כמניין "אין סוף".

והבריאה יש מאין אינה באמת מן האין: את האין הזה רצה הקב"ה תחילה.

מסקנת הרב

כשהאדם מכריע על מסלולו, בהתפתחות שאינה אופקית אלא אנכית, בספירלה, הוא נעשה כשוחפו של הקב"ה בהגשמת העולם הזה.

לקח לשולחן

אנו דורשים דברים גמורים: מקצוע, זוגיות, ילדים מוצלחים. על מה ויתרנו משום שלעולם לא יהיה מושלם? ואיזה חלק של חסר אנו מוכנים לשאת בלי להאשים בו איש?

הצגה

מדוע התורה נפתחת בסיפור בריאה שמבחינה מדעית אינו מוסיף שום הבהרה מכרעת? הרב משיב במילה המציינת את הכתוב: "מקרא".

השאלה

אם התורה אינה ספר לימוד בפזיקה, למה היא משמשת — והאם מותר לנו להשים בפיה כל מה שנרצה?

התשובה

"הודעני נא את דרכך" (שמות לג, יג); שלוש־עשרה המידות של רבי ישמעאל.

כשם שאי אפשר לתפוס את העולם הזה בלי חוק הסיביות, כך אי אפשר לנתקו מן הרוח שעמדה ביסוד בריאתו. התורה אינה השקפה על הדברים: היא תורת חיים. הקריאה נקראת "קריאה"; "מקרא" הוא קריאה מבפנים: הכתוב מציע לי את קריאתו, ואני קורא את מה שהוא מציע לי. המ"ם שבראשה עושה אותו כלי, הנחוץ במקום שבו החושך שורר על פני תהום, במקום שבו איננו יודעים לא לפרש ולא לקרוא.

הכלים האלה, משיב הרב לשאלה, הם התורה עצמה, דרך שלוש־עשרה המידות של רבי ישמעאל: ההיקש, הקל וחומר, הכלל והפרט.

שלוש־עשרה המידות האלה תואמות את שלוש־עשרה מידותיו של הקב"ה: בין "אלוקים" הראשון שבכתוב לבין אוכורו השני יש שלוש־עשרה מילים. כך יכול היה משה, שביקש לדעת את דרכי ה', להשיגו.

מסקנת הרב

מותר לחפש בכתוב, להפוך בו מבפנים; אסור לסלק אותו.

לקח לשולחן

כשקטע בתורה מטריד אותנו, האם אנו נוטים לחפור בו או להניחו בצד? נבחר יחד פסוק מן הפרשה ונחפש מה הוא "מציע" לכל אחד.

החפץ הראשון של האנושות היה בגד

הצגה

לבהמה אין צורך כזה. האדם, לעומתה, מתכסה — וגם כשהוא בוחר בעירום גמור, הוא משאיר חוט, שרוך, סרט קטן, כאילו לסמן את אישיותו בסמל של בגד.

השאלה

מדוע הדבר הראשון שהאדם מוסיף על טבעו הוא בגד — וכיצד יכול בגד להניח לאור לעבור במקום להסתירו?

התשובה

מצוות הציצית, הקשורה בכנפות הבגד.

כל אור צריך כלי — מעטה, קליפה, קרום שיחזיק אותו ולא יניח לו להתפור. כך נברא העולם: המעטפת דבקה בפרץ, בנוף, באור, ושותפה בעצמה לעוצמת האור הזה.

ומה שמאפיין את האדם בבריאתו הראשונה הוא הבגד. זה הדבר הראשון שהוסיף על טבעו: אחרי החטא, כשמצא עצמו אינו מסוגל להתקרב אל האור האלוהי, לקח עלי תאנה לכסות את ערוותו.

זו הסיבה שאנו לובשים ציצית על בגדינו, ומקפידים על החוטים האלה.

מסקנת הרב

אנו רוצים שבגדינו יקרינו, שלא יהיו אטומים, שלא יסתירו את אורנו ולא ייעשו גלימת צבוע.

לקח לשולחן

בגדינו, הליכותינו, תפקידינו: האם הם מניחים לראות מי אנחנו, או משמשים להסתיר זאת? בלי לגלות דבר, ישאל כל אחד את עצמו מה אצלו נוטה להיעשות "גלימה".

הצגה

בסוף השיעור תמה אחד השומעים: אם השבת היא מרכז הבריאה, מדוע אין לאומות חלק בה? הרב חולק על נקודת המוצא של השאלה.

השאלה

האם השבת ניתנה ליהודים בלבד — ומדוע אדם, כששמע שאפשר לשוב בתשובה, אומר מיד את שיר השבת?

התשובה

"מזמור שיר ליום השבת" (תהלים צב, א); בראשית רבה כב, יג.

השבת נעשתה קניינו של העם היהודי; היא לא הייתה כזו בתוכנית. אדם לא היה יהודי: הוא היה אב הטיפוס של האנושות כולה, ועם ישראל הוא העובר שלה. אין טעם לקיומו של העם היהודי בלי שאר העמים, ולא להם בלעדיו: ישראל הם מרכז הכובד של האנושות כשם שהשבת היא מרכז הכובד של הבריאה.

החוקים שניתנו לאנושות אחרי המבול אינם כוללים את השבת; היא מופיעה כמצווה רק בעשרת הדברות, גם כזכר למעשה בראשית וגם כזכר ליציאת מצרים, לשחרורו של האדם.

וקדושת היום הזה כרוכה בשיבה, בחזרה אל המקורות. חכמינו מספרים שאדם פגש את קין, שזה עתה הרג את אחיו, ושאל אותו כיצד יצא מדינו: "עשיתי תשובה, הבעתי חרטה". אדם מגלה שיש תשובה, ואומר מיד את שיר השבת: ב"שבת" יש "שוב".

מסקנת הרב

כשקידש הקב"ה את השבת, קידש אותה לאנושות כולה.

לקח לשולחן

מה הייתה בשבילנו שבת של "שיבה", ולא רק יום מנוחה? אל מה, או אל מי, היינו רוצים לשוב בשבת הזאת?